

odločali za pristop k partizanskemu gibanju, ter striktna navezanost na tržaški gestapo vseeno označujejo njihovo pripadnost.

Če bi na koncu strnili povedano v neko splošno oceno, potem lahko rečemo, da se je s to knjigo slovensko tržaško zgodovinsko postavilo ob bok sosednjemu, kar je razvidno iz že objavljenih del sodelavcev zgodovinskega odseka Narodne in študijske knjižnice. V tem smislu smo veseli, da je Zgodovinsko društvo za južno Primorsko razumelo stisko tržaških kolegov in objavilo pričujočo publikacijo, ki nekako ni mogla do tiska v italijanski. S tem so se pozicije obeh zgodovinskih šol, ki delujeta v istem mestu, v nekem smislu izenačile in obsoletna postaja trditev, ki smo jo imeli priliko slišati, da zaostaja slovensko zgodovinsko za italijanskim za dobrih trideset let. Obe šoli, ki se tam srečujeta, imata svoje specifičnosti, svoje poglede in svoj pristop k materiji, ki je zelo zahtevna in potrebuje veliko širine in razumevanja do sosednjega naroda. Vse to je bilo s tem delom tudi doseženo, zaenkrat le v slovenščini. Italijansko verzijo še pričakujemo.

Boris M. Gombač

Bogdan Žolnir, Mile Pavlin, Protifašistični odpor : Koroška - od začetkov vstaje do konca leta 1943. Celovec : Drava, 1994. 311 strani.

Delo z zgornjim naslovom sta na predvečer petdesetletnice zmage nad fašizmom skupaj izdala Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani in Slovenska prosvetna zveza v Celovcu, ki je knjigo vključila tudi v svoj knjižni dar za leto 1995.

Knjiga, napisana kronološko, ima sama svojo dolgo zgodovino. Zamisel se je porodila pred več kot dvajsetimi leti v vodstvu Osrednjega odbora Skupnosti koroških partizanov, osrednje organizacije nekdaj na Koroškem se bojujočih partizanov v Sloveniji, ki je sama po sebi zmeraj, tako v vojnem času, kot tudi po njem, predstavljala nekaj posebnega. Med pobudniki velja omeniti pokojnega Pavla Žaucerja Matjaža in predsednico zgodovinske komisije Skupnosti koroških partizanov Olgo Kastelic Marjetko; oba sta večji del svojih partizanskih let preživela prav na Koroškem. Zakaj je knjiga, v bistvenih sestavinah končana že pred leti, tako dolgo čakala na svoj izid, je verjetno posebna zgodba, ki bi jo tudi kdaj kazalo raziskati. Vendar slej ko prej ostaja dejstvo, da je monografija končno zagledala luč sveta in da je dostopna bralcem, še posebej slovenskim in avstrijskim zgodovinarjem kot pomemben pripomoček za njihove nove raziskave. Delo bo mogoče tokrat deležno natančnejše pozornosti, drugače kot takrat, ko so tovrstne knjige izhajale po tekočem traku. Sicer pa je poljudna ali znanstvena literatura, ki govori o Koroški in koroških Slovencih, v matični Sloveniji naletela na izreden sprejem, dostikrat tudi premalo kritičen. Koroški partizani so tako, kot so se med vojno bojevali v posebnih razmerah (šlo je za edini omembe vredni oboroženi protifašistični odpor na ozemlju rajha), tudi po vojni ostali povezani in na svojevrsten način skrbeli tako za prenašanje tradicije (omenimo samo *Gašperjevo bralno značko* in planinsko transverzalo *Javke brez hajke*), kot tudi za načrtno zbiranje zgodovinskih virov, njihovo publiciranje že v petdesetih letih (mdr. v *Vestniku koroških partizanov*) in pa tudi vzpodbujanje pisanja zgodovine NOB na Koroškem. V tem smislu pričujoča knjiga vsekakor ni prva. Čeprav je bil osnovni namen, da bi v knjigi obdelali predvsem dogajanja onstran današnje državne meje, se zaradi povezanosti v geografskem in tudi političnem smislu dotika tudi mnogo dogodkov tostran meje.

Knjiga je vsebinsko razdeljena v dva dela. *Bogdan Žolnir*, dolgoletni ravnatelj slovenjegraškega Muzeja revolucije (sedaj Koroški pokrajinski muzej), vseskozi zelo ploden publicist, med drugim avtor razprave o koroških partizanskih tehnikah (edina iz serije o partizanskih tehnikah, ki je sploh izšla, vse ostale, tudi napisane, še vedno čakajo na izid), je prispeval prvi obsežnejši del: *Narodnoosvobodilni boj na vzhodnem Koroškem*. Drugi del z naslovom *Vplivi vodstva Osvobodilne fronte na razvoj vstaje proti nacizmu na slovenskem Koroškem* pa je napisal znani slovenski publicist in pisec zgodovine NOB *Mile Pavlin*.

Žolnir se v svojem delu omejuje predvsem na področje Mežiške doline ter deloma tudi na ti. vzhodni del Južne Koroške. Besedilo je kronološko razdelil na pet večjih poglavij. Prvo obravnava nemško zasedbo Mežiške doline, Dravograda in Jezerskega ter opisuje nemški upravni in politični aparat. Če je avstrijski del Koroške občutil nemško zasedbo že z anšlusom, se je pritisk na slovensko manjšino povečal prav z aprilsko zasedbo Jugoslavije 1941. Žolnir je pravilno povezal zasedbo slovenskega dela Koroške in odpor slovenskih partizanov v Mežiški dolini že v letu 1941, kar je nedvomno vplivalo tudi na poznejši odpor na avstrijski strani Koroške. Ne smemo pozabiti, da sta bili tako Mežiška dolina kot Gorenjska sestavni del "Gau Kärnten". Nemci so imeli ob prihodu cilj, ki je bil vsekakor, kot so govorili: "Kärntner Miesstal muss wieder deutsch werden". Temu je bilo namenjeno tudi politično organiziranje prebivalstva in drugi ponemčevalni ukrepi, kot je bila ukinitev slovenskih šol in vrtec. Mežiška dolina je bila zaradi svojih naravnih bogastev in gospodarskih zmogljivosti tudi ekonomsko zanimiva za rajh.

V drugem poglavju Žolnir opisuje začetek narodnoosvobodilnega gibanja v Mežiški dolini. Kmalu so se začele tudi množične deportacije Slovencev, ki so prav tako vplivale na okrepljeni odpor. Avtor nam posebej prikaže delovanje uporniške skupine na območju Prevalj, dejavnost mladine na območju Črne, rudarjev mežiškega rudnika ter posebej skupino v Dravogradu. Po uničenju uporniških skupin na Prevaljah in v Dravogradu, ko je upor navidezno zamrl, se je narodnoosvobodilno gibanje med oktobrom 1941 in februarjem 1942 poskušalo obnoviti. Od avgusta 1942 do aprila 1943 je vse bolj prihajala do izraza prisotnost partizanskih enot z drugih območij Slovenije v Mežiški dolini. V tem oziru je pomemben predvsem pohod II. grupe odredov avgusta 1942 prek Gorenjske na Štajersko in pa prihod I. štajerskega bataljona v okolico Mozirja.

V četrtem poglavju Žolnir opisuje obdobje od aprila do septembra 1943 in poleg Mežiške doline vključuje še ti. vzhodni del "južne Koroške". Izrednega pomena v tem obdobju je bila ustanovitev Koroškega bataljona in njegov napad na Mežico 3. aprila 1943. Vzporedno z vojaškim delovanjem se je na Koroškem okrepilo tudi politično delo. Žolnir izpostavlja pomen prve konference OK KPS za vzhodno Koroško 12. in 13. maja 1943, ki je bolj znana pod imenom *Belopeška konferenca* in je bila pomemben impulz za nadaljnje politične aktivnosti in propagando. Prav za slednjo je bilo izrednega pomena tudi delovanje prve tehnike okrožnega komiteja KPS za Koroško, ki je sprva delovala v taboru Koroške čete pozneje pa na Ludranskem vrhu. Koroški bataljon, (oziroma njegove tri čete) je bil na Koroškem aktiven do septembra 1943, ko je imel ob svojem odhodu na Dolenjsko okoli 300 borcev.

Zadnje obdobje, ki ga Žolnir opisuje, sega od septembra 1943 do februarja 1944 (v tem poglavju rahlo že presega v naslovu knjige zastavljeni čas), ko je partizanstvo na Koroškem praktično začelo nanovo. Iz nahitro oblikovane terenske čete je kmalu zrastel (drugi) Koroški bataljon, ki je postal zelo aktiven. Svoj del knjige Žolnir zaključuje z opisom političnega delovanja Okrožja KPS Mežica in Podjuna, z začetki delovanja VOS in narodnoosvobodilnim tiskom, predvsem v jeseni 1943.

Če se je Žolnir v svojem besedilu zamejskega dela Koroške le dotaknil, je avtor drugega dela Mile Pavlin svoj del v celoti posvetil prav slednjemu. Slovenski partizani predvsem iz Gorenjske in Primorske so že v začetku vstaje imeli vpliv tudi na Koroško. Iz tega začetnega obdobja je vsekakor najbolj pomemben pohod Kranjčevega bataljona, ki je z legendarno bitko pri Robežu 25. avgusta 1942 pokazal, da so partizani na Koroškem nacistom lahko še kako nevaren sovražnik.

Začetki organiziranega odpora so bili povezani z ustanavljanjem prvih odborov OF na avstrijskem Koroškem. Ledino sta orala Ivan Županc in Stane Mrhar, ki sta že jeseni 1942 vzpostavila mrežo odborov OF na Obirskem, vzporedno pa sta delovala tudi za ustanovitev partizanske čete, ki bi kasneje prerasla v bataljon in odred. Obe koroški partizanski četi sta zrastle organizacijsko iz Gorenjskega odreda leta 1943. Že prve akcije partizanov na Koroškem so pokazale, da orožniki krajevnih koroških policijskih postaj partizanom ne bodo kos, zato so kmalu začeli ustanavljati še pomožne orožniške postaje. Na spomlad 1943, po uspešni partizanski akciji v Bistrici v Rožu (17., 18. maj), ko sta tretja četa 2. bataljona Gorenjskega odreda in Koroški vod uničila tovarno akumulatorjev, elektrarno, zažgala žago in iz delovnega taborišča osvobodila 41 ruskih vojnih ujetnikov, pa so poslali v južni del Koroške tudi esesovsko policijo, ki je od tedaj izvajala večje akcije proti partizanom. Koroški partizani so tako po ocenah samo v Rožu in vzhodnem delu Zilje vezali čez 2000 vojakov.

Tudi Pavlin zaključuje svoj oris z jesenjo 1943, torej takrat, ko se je narodnoosvobodilni boj v obeh delih Koroške razmahnil. S tega vidika sta oba avtorja opravila šele začetno delo, ki nedvomno kliče po nadaljevanju, ki ga bo verjetno moral opraviti mlajši rod slovenskih zgodovinarjev. Pri tem bo seveda nujno potrebno upoštevati tudi vse tisto, kar avtorjema te knjige ni bilo mogoče; mislimo predvsem na pregled tujega arhivskega gradiva in upoštevanje raziskav tujih avtorjev. Pa tudi nekatera domača objavljena dela bi bila lahko v večji meri upoštevana; posebej moramo omeniti predvsem obilico memoarskega gradiva, ki ga že skoraj tri desetletja objavlja *Vestnik koroških partizanov*, danes *Koroški vestnik*.

"O usodi slovenskega naroda v času nacizma imamo", kot je zapisal uvodničar dr. Avguštin Malle, "vrsto raziskav, pričevanj in memoarske literature. Pričujoča knjiga je dragocen prispevek k naši sodobni zgodovini, saj zapolnjuje vrzel, ki je že dolgo časa obstajala, kljub svoji časovni določenosti". Temu mnenju dodajmo še našo splošno oceno njunega dela: z veliko zavzetostjo in vztrajnostjo sta ga dobro opravila, še posebej, če vemo, da nista šolana zgodovinarja. Lahko rečemo, da mimo njunega dela ne bo mogel nihče, ki se bo kolikor tolikor resno hotel ukvarjati s koroško zgodovino tega obdobja. Škoda je, da je pri snovanju knjige prišlo do toliko nepotrebnih zapletov (organizacijskih in finančnih), da ni bilo mogoče v delo uvrstiti vsaj še krajavnega in imen-skega kazala, kar bi imeli za največjo pomanjkljivost predstavljene knjige.

Boris Jesih

Jože Gregorič, **Rast, revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja**. 1. izredna številka. Novo mesto, december 1994. 262 strani.

»Laška kapitulacija. 3. oktober. Gregorič je omahnil v božje naročje. S kakšno žalostjo smo kolegi, skupaj s prof. Steletom, sprejeli sporočilo o smrti. Umetnostnozgodovinska stroka je izgubila odličnega strokovnjaka, mi nadvse poštenega in spoštovanega kolega, Novo mesto kulturnega glasnika, zaljubljenega v njegovo zgodovinsko in estetsko pričevalnost. [...] Iz revščine je zrasel, bil pa je bogat v srcu. Izžareval je skoraj plemiško nobleso duha in človečnosti. [...] Pravi Dolenjec po božji volji. [...] Novomeška »katedrala«, dolga stoletja veličastna krona Novega mesta, ga je vabila s skrivnostjo zgodovine. [...] Gregorič nam je zapustil zgled izredno delavnega in kritičnega raziskovalca, odgovornega za sleherno besedo. Umetnostno zgodovino je pojmoval zares kot znanost, kot zgodovinsko vedo, ki porablja zato tudi zgodovinsko metodo. Spomeniki in njihovi pisani viri so mu bili prvo izhodišče, njihova slogovna analiza glavni namen, podprt z vso historično dokumentacijo. Kulturna – geografska vključitev je bila tista življenjsko odločujoča silnica, ki je navsezadnje določala tudi njihovo vključitev v lokalno in etnično pričevalnost. [...] Gregorič je nakazal umetnostno življenje Dolenjske od antike do 19. stoletja, dežele, kulturnogeografsko in po naravnih danostih razdeljene v tri velike regije, ki jih je avtor določil z bistrim očesom za subtilne variante umetnostne govorice in slogovnih razločkov, predvsem pa je poudaril kulturno mejo, ki poteka čez Dolenjsko med kraško primorskim in severnim kulturnem območjem. [...] Vendar